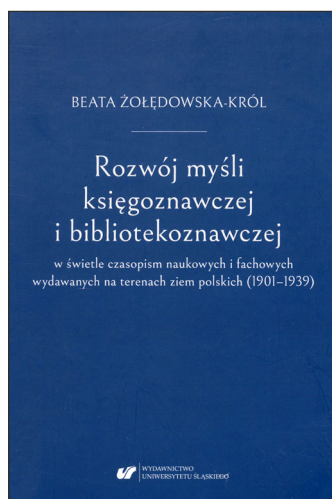

ARTUR JAZDON

Beata Żołędowska-Król, *Rozwój myśli
księgoznawczej i bibliotekoznawczej w świetle czasopism
naukowych i fachowych wydawanych na terenie ziem
polskich (1901–1939)*,
Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2019,
s. 502. ISBN 978-83-226-3697-8

Recenzowana monografia, w której Autorka dokonała zbiorczej charakterystyki kilkunastu najważniejszych czasopism księgoznawczych i bibliotekoznawczych oraz analizy ich zawartości, bardzo dobrze wpisuje się w dotychczasową literaturę przedmiotu, wypełniając znaczącą lukę. Dysponowaliśmy dotąd jedynie monografiami czy opracowaniami dotyczącymi pojedynczych periodyków, a analiza ich zawartości ukazywała z reguły całokształt problematyki poruszanej na ich łamach, bez bardziej szczegółowych dociekań na temat ich wpływu na rozwój dalszych badań teoretycznych czy działań praktycznych. W tym wypadku analiza jest ukierunkowana na zba-

danie jednego z najważniejszych zagadnień leżących u podstaw każdej dyscypliny naukowej, czyli jej początków. Autorka postanowiła ustalić, jaki był wkład przedmiotowych czasopism w rozwój badań bibliologicznych, w kształtowanie nauki o książce jako dyscypliny i wypracowanie teorii badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych, powstawanie i upowszechnianie terminologii oraz metod badawczych, a także w inspirowanie środowiska rodzimych badaczy zagraniczną myślą naukową. Zgodzić się można z wyrażonym przez Autorkę stwierdzeniem, że choć czasopiśma nie dają pełnej wykładni ówczesnej teorii tych dyscyplin ani stanu badań w dziedzinie nauki o książce i bibliotece, mogą być traktowane jako odzwierciedlenie głównych kierunków ich rozwoju, jako wskaźnik

tendencji, dążeń i celów, jakie stawiali przed sobą badacze, szczególnie w sytuacji braku podręczników, z których mogliby korzystać młodzi adepci zawodu (s. 11). Udzielenie odpowiedzi na postawione pytania miało według założeń Autorki pozwolić określić naukowe funkcje badanych periodyków i ich udział w kształtowaniu nauki o książce i bibliotece.

Zasięg terytorialny badań, wyznaczony przez historyczne granice ziem polskich pod zaborami oraz granice II Rzeczypospolitej, nie wzbudza żadnych uwag. Zakres chronologiczny został wyznaczony na lata 1901–1939. Druga granica to wybuch drugiej wojny światowej, zaprzestanie ukazywania się nie tylko „tego typu wydawnictw”, jak stwierdza Autorka (s. 11). Przyjętą cezurę początkową wyznacza rok 1901, w którym zaczęto wydawać „Książkę”, pierwszy z analizowanych tytułów. Brak we wstępie choćby jednego zdania uzasadnienia takiej decyzji. Lektura dalszej części pracy i tam podane wyjaśnienia pokazują jednak dobitnie, że cezura początkowa przyjęta została właściwie.

Podstawowym materiałem źródłowym do badań stały się czasopisma prezentujące różne zagadnienia związane z książką i biblioteką. Autorka uznała, że spośród wszystkich czasopism wydawanych w latach objętych badaniami skupi się na dziewięciu, które w wyniku analizy zakresu tematycznego i zasięgu uznała za czołowe w omawianej kategorii. Taka decyzja może budzić pytania, czy nie pominięto tytułu, który również można uznać za reprezentatywny, ważny. Za podstawowe kryterium wyboru Autorka przyjęła jasno określone cele, zakres tematyczny czasopism oraz zgodność składu redakcji z tematyką (s. 13). W dalszej części dokonuje także analizy innych wydawanych od XIX wieku tytułów, co potwierdza, że wybrała właściwe tytuły do pogłębionej analizy.

Za podstawową metodę badawczą Autorka przyjęła analizę zawartości czasopism, która pozwoliła na przeprowadzenie analizy frekwencyjno-tematycznej, czyli zbadanie i opisanie częstotliwości występowania na ich łamach tematów związanych z księgoznawstwem i bibliotekoznawstwem. Utworzyła klucz kategoryzacji treści, dzięki któremu możliwe stało się przedstawienie częstotliwości występowania w omawianych artykułach poszczególnych zagadnień, a tym samym wyciągnięcie uprawomocnionych, na podstawie zaobserwowanych tendencji, wniosków. Użyte metody wzbogacone zostały elementami metody statystyczno-porównawczej, a także bibliograficznej i krytyki piśmiennictwa oraz historycznej i topograficznej dla analizy i zobrazowania wybranych zagadnień szczegółowych. Wybór metod oraz sposób ich wykorzystania uznać należy za poprawne.

Materiał źródłowy stanowiły przede wszystkim artykuły opublikowane na łamach analizowanych czasopism. Autorka wykorzystwała także

w mniejszym zakresie inne źródła niepublikowane, akty prawne. Z uznaniem należy podkreślić liczbę wykorzystanych opracowań pochodzących z minionego stulecia, wykorzystanych właściwie m.in. do ukazania recepcji analizowanych artykułów źródłowych aż po dzisiejsze lata.

Zasadnicza część rozważań zamknięta została w czterech rozdziałach, z których dwa pierwsze Autorka określa jako wprowadzające. Obejmują one zagadnienia dotyczące najważniejszych uwarunkowań formujących środowisko bibliologiczne i bibliotekarskie do 1918 roku (rozdział 1) oraz w dwudziestoleciu międzywojennym (rozdział 2). W ramach każdego z nich Autorka wskazuje na uwarunkowania instytucjonalne, organizację edukacji bibliotekarzy, wydarzenia stanowiące forum wymiany myśli bibliologicznej i praktyki bibliotecznej oraz przedstawia dorobek najwybitniejszych twórców dominujących wówczas poglądów księgo- i bibliotekoznawczych. W każdym rozdziale dokonuje także przeglądu wydawanych czasopism naukowych i fachowych poświęconych problematyce książek i bibliotek. Dzięki temu, że Autorka zdecydowała się na tak szerokie spojrzenie, otrzymaliśmy obszerną analizę czasopism sięgającą aż do początków XIX wieku. Scharakteryzowanych, ze szczególnym uwzględnieniem cech formalno-wydawniczych, zostało pięć grup czasopism: bibliograficzne, księgarskie, drukarskie i poligraficzne, bibliofilskie, bibliotekoznawcze i bibliotekarskie. Treść tych rozdziałów uzupełnia omówienie sylwetek członków redakcji i współpracowników czasopism. Dwa pierwsze rozdziały są pod wieloma względami bardzo podobne do siebie, gdyż zasadniczo różni je tylko to, że omawiają dwa następujące po sobie dwudziestolecia. Rodzi to jeden problem, którego Autorka jest świadoma i który sygnalizuje: konieczne stało się omówienie w dwóch miejscach np. tytułu czasopisma ukazującego się w jednym i drugim wydzielonym okresie czy przypomnienie osób w nim działających. Pewnie można było dokonać przeglądu w jednym rozdziale, unikając w ten sposób powyższego problemu, ale układ ten broni się, gdyż warunki funkcjonowania po 1918 roku, w wolnej Polsce, diametralnie różniły się od tych wcześniejszych, a w przyjętej strukturze można ukazywać najistotniejsze dla danego okresu uwarunkowania.

Trudno szczegółowo analizować zawartość dwóch pierwszych rozdziałów z uwagi na przeglądowy, niewzbudzający dyskusji charakter. Nie można bowiem mieć zastrzeżeń do wstępnych części, w których Autorka – na podstawie istniejącej literatury przedmiotu – dokonuje przeglądu uwarunkowań, w jakich przyszło działać ówczesnym ludziom książki, i przypomina podstawowe inicjatywy oraz ich twórców. Dobór takich, a nie innych przykładów jest oczywiście autorski. Zapewne można by wskazać jeszcze inne elementy, przywołać inne zjawiska, zaznaczyć jednak trzeba, że Autorka nie pominęła żadnego istotnego faktu czy ważnej osoby.

Pozwoliło to właściwie nakreślić warunki, aby na tej podstawie dokonać przeglądu wydawnictw periodycznych ze wskazanych wyżej pięciu grup tematycznych. W ramach każdej grupy (w układzie chronologicznym) charakteryzuje ich profil, przeznaczenie, przywołuje osoby redaktorów i współpracowników. Czyni to z konieczności w sposób zwięzły, ale ponieważ przypomina także pewne inicjatywy niezrealizowane, otrzymujemy pełny obraz zjawiska. Omówienie każdej grupy Autorka kończy podsumowaniem, wskazującym na wspólne cechy czasopism, podstawowe zagadnienia poruszane na ich łamach, zasięg możliwego oddziaływania. Oddzielnie podsumowuje także każdy rozdział, wyprowadzając właściwe wnioski dotyczące zarówno warunków podejmowania inicjatyw wydawniczych, jak i wspólnych, widocznych efektów ich realizacji.

Po tak dokonanym przeglądzie Beata Żołędowska-Król w rozdziale trzecim skoncentrowała się na dokonaniu analizy wybranych dziewięciu czasopism naukowych i fachowych w aspekcie rozwoju myśli naukowej związanej z książką i biblioteką. Ze skromnej, jak wskazuje, propozycji czasopiśmienniczej do roku 1918 wybrała trzy tytuły: „Książkę”, „Przegląd Bibliograficzny”, „Przegląd Biblioteczny”, a dla okresu kolejnego, do 1939 roku – jako najlepiej odzwierciedlające i dokumentujące ówczesną myśl naukową – kolejno: „Exlibris”, „Przegląd Bibliograficzny”, „Silva Rerum”, „Przegląd Biblioteczny”, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” oraz spośród fachowych: „Bibliotekarza” i „Biuletyn Biblioteki Publicznej m. Warszawy”. Analizując zawartość tych tytułów, Autorka skoncentrowała się na artykułach omawiających problematykę bibliotek i książek w ujęciu bibliologicznym, a pominęła inne teksty naukowe czy fachowe, streszczenia ze zjazdów itp.

Taka konstrukcja pracy mogła budzić obawy o to, że w tej części będziemy napotykać sporo powtórzeń z rozdziałów poprzednich, w których przecież omawiane czasopisma były już charakteryzowane. Muszę stwierdzić z uznaniem, że Autorce udało się tego uniknąć, choć z drugiej strony – zmusza to czytelnika chcącego poznać przekrojowo jeden tytuł do czytania wybranej części z rozdziałów pierwszego i drugiego, a następnie kontynuowania lektury w rozdziale trzecim. Nie stanowi to jednak znaczącej niedogodności.

Analizując zawartość treściową wybranych tytułów, Autorka posłużyła się stworzonym przez siebie na potrzeby rozprawy kluczem kategoryzacyjnym, wyodrębnionym na podstawie częstotliwości występowania danego zjawiska. Wydzieliła zatem cztery podstawowe kategorie:

- 1) Bibliotekoznawstwo, a w jego obrębie podkategorie: Bibliotekoznawstwo – teoria, Biblioteki współczesne w Polsce, Biblioteki polskie na świecie, Biblioteki współczesne na świecie, Historia bibliotek;

- 2) Księgoznawstwo, a w jego obrębie podkategorie: Księgoznawstwo – teoria, Biblioteki prywatne współczesne, Dzieje księgozbiorów prywatnych, Zabytki piśmiennictwa, Socjologia książki, Historia książki, Ekslibrisy, Drukarstwo, Introligatorstwo, Papiernictwo, Wydawcy, Księgarstwo, Sztuka książki, Grafika artystyczna;
- 3) Bibliografię;
- 4) Czasopiśmiennictwo.

Autorka racjonalnie uzasadniła taki właśnie układ i trudno z tym dyskutować, nie znając dokładnie wspomnianej częstotliwości występowania poszczególnych zagadnień. Omawiając każdy tytuł, dokonuje szczegółowej analizy wybranych artykułów, referując przedstawione w nich treści. Autorka nie recenzuje, nie poddaje krytyce prezentowanych wniosków. Ponieważ często w danej grupie tematycznej odnotowywano pojedyncze artykuły (szczególnie w okresie pierwszym, tj. do 1918 roku), trudno było wskazywać na różnice w poglądach autorów, omawiać ewentualne polemiki. Mała liczba analizowanych artykułów utrudniała też Autorce jednoznaczne wskazanie, czy i jak dane czasopismo spełniało zadanie w rozwoju wiedzy o książce i bibliotece (s. 153). W sytuacji gdy artykułów na dany temat było więcej, chronologicznie prowadzony ich przegląd pozwala ukazać rozwój danej myśli, koncepcji, ich kontynuację lub negację (np. s. 242 – problem rejestracji druków), choć, powtórzę, w pewnych sytuacjach (np. analiza dziesięciu artykułów na temat bibliotek prywatnych, s. 230–233) aż prosi się o krótki komentarz odautorski. Swoje uwagi i spostrzeżenia o charakterze podsumowującym Autorka zbiera krótko w zakończeniu prezentacji każdego z tytułów. Można mieć pewne zastrzeżenia co do szczupłości tych podsumowań. Stwierdzając na podstawie analizy (np. s. 149), że na łamach czasopisma podejmowano dane zagadnienie lub nie zajmowano się nim, Beata Żołędowska-Król nie komentuje, z czego to według niej wynikało, czy było zgodne z założonym profilem czasopisma itp. Każde podsumowanie zawiera także tabelaryczne zestawienie zagadnień podejmowanych na łamach czasopisma, z wykazaniem liczby i procentowego udziału poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów. Jako niezwykle interesujące odnotowywałem, niestety dość rzadkie w tej części, uwagi Autorki wskazujące na fakt, że wyrażone w czasopiśmie poglądy, idee zostały po latach potwierdzone, wskazane jako słuszne (np. s. 225, ocena artykułu Janiny Bornsteinowej dokonana przez Teresę Urszulę Szmigielską). Wszystkie omówione czasopisma podejmowały wiele wspólnych zagadnień, ale inaczej rozkładały akcenty, choć oczywiście dodawały również treści różniące je od pozostałych, zależnie od swego charakteru, czasu i miejsca wydawania, składu redakcji. Dokonany w zasygnalizowany sposób

przeгляд nie pozwala na ostateczne sformułowanie uogólniających opinii o charakterze przekrojowym.

Ograniczenie to niweluje rozdział ostatni, zatytułowany *Model bibliologii i bibliotekoznawstwa w świetle czasopism naukowych i fachowych*, w którym Autorka przedstawiła wyłaniający się ze struktury i treści analizowanych czasopism model bibliologii i bibliotekoznawstwa. Sama stwierdza, że rozdział ma charakter rozbudowanego podsumowania, w którego sześciu kolejnych częściach omawia najważniejsze aspekty badanej problematyki, co pozwala zbudować obraz omawianych dyscyplin, wyłaniający się z publikowanych w czasopismach tekstów, jednocześnie rolę czasopism jako przestrzeni kształtowania teorii i warsztatu badawczego. Za ważne uważam zamieszczenie podrozdziału, w którym Autorka prezentuje zagadnienie kontynuacji studiów nad książką i biblioteką po 1945 roku, nie poprzestając na wskazaniu prostej kontynuacji, ale sygnalizując ewolucję. Dzięki sięgnięciu w pierwszym rozdziale do lat sprzed początku wieku XX, a w rozdziale czwartym daleko poza rok 1939 rozprawa została osadzona w szerokiej panoramie poruszanej problematyki. Autorka wyposażała monografię w obszerny zestaw aneksów, w których tabelarycznie, w przejrzysty sposób zestawia dane odnoszące się do problematyki omawianej w kolejnych rozdziałach.

Na podstawie dokonanych analiz Autorka sformułowała ostateczne wnioski dotyczące roli czasopism w rozwoju myśli naukowej oraz usamodzielniania się dyscyplin księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa, będące odpowiedzią na postawione pytania badawcze. Wskazała właściwie, że badane czasopisma umożliwiły dokumentowanie rozwoju oraz upowszechnianie się teorii, poglądów naukowych i wyników badań naukowych, prezentowanie tworzących się środowisk naukowych, recepcję zdobyczy nauki światowej na gruncie polskim, podejmowanie badań naukowych także przez kolejne pokolenia badaczy oraz że wyrażana na ich łamach teoretyczna refleksja służyć mogła doskonaleniu praktyki bibliotekarskiej, choć dokonania te i tym samym rola czasopism były zróżnicowane, jeśli chodzi o pierwszy i drugi badany okres. Analiza pozwoliła udzielić pełnej odpowiedzi na postawione we wstępie rozprawy pytania i wysnuć wnioski, co pozwala stwierdzić, że monografia stanowi znaczący wkład w rozwój dyscypliny, wypełniając lukę w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

Tekst wpłynął do Redakcji 8 lipca 2021 roku.